

„A VÉGVONAGLÁS TITKOS TANÚJA”

Fodor András: *A Kollégium Napló, 1947–1950*
Magvető, 1991. 470 oldal, 280 Ft

(A helyszín) A könyv hátsó borítóján egy fénykép látható: mészkö gúlákkal szegélyezett méltóságteljes lépcsősor vezet a félköríves, oszlopos, kőcsipkével díszített kapubélethez. A kapu félig kútárva. Az épület többi részét dús lombsátor takarja. A Kollégium bejárata ez, kapu a tudás szentélyébe. A fénykép is már előlegezi a szabadon használt könyvtár csendjének áhítatát, a kollégiumi szakórák és a szerdai rendezvények intellektuális izgalmát, a baráti viták emberformáló hevét. S ehhez képzeljük hozzá a vulgáris agytornákat és a golyákat sújtó tréfás fenytéseket, hiszen ezek is részei voltak a falakon belüli életnek.

(A műfaj) A KOLLÉGIUM, mint az alcím is jelzi, napló, amely Fodor korábban megjelent naplója (EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL I–II. Magvető, 1986.) előzményének is tekinthető. Feltehetően mindkettő eleve a publikálás szándékával íródott. Átgondoltak, megrostáltak a napi bejegyzések A KOLLÉGIUM-ban is. Nem tudjuk, hogy a szerző mennyit javított szövegén, mit hagyott ki. A kollégiumi matrac alatt őrzött füzetek akkor kaptak nyomdafestéket, amikor az olvasók közül már sokan megcsömörlöttek a múltat akaratlanul is szépítő visszaemlékezésektől. Minden napló intimitást és hamisítatlan korhűséget ígér. Fodor csak némely esetben fűzött rövid magyarázatot korabeli szövegéhez. Ezek tipográfiai jól elkülönülnek. Érdekes ötlet egy-két barát, ismerős mai véleményének a napló szövegébe illesztése. A kortársak utólagos kommentárjai ugyanakkor a naplóíró kezére játszanak: a napnál is világosabbá válik, milyen óriási a különbség a diárium és a memoár: között, az előbbi javára.

(Önkép) Fodor András 1947 nyarán felvételizett a híres elitképző intézménybe, az Eötvös-kollégiumba. Sejteni engedi, voltak ajánlói, pártfogói. A „fejtapogatásnak” becézett felvételi három napig tartott, a döntést nyolc

professzor javaslata alapján hozták. Ebben az évben kilencven pályázó közül tizenötöt vettek fel. Köztük volt Fodor András is, aki már ekkor költőnek számított, hiszen versei jelentek meg a pécsi *Sorsunkban*. A bölcsésznek készülő Fodor, aki gyenge angol nyelvtudása miatt végül is magyar–orosz szakos lett, az irodalmon kívül szenvedélyesen érdeklődött a zene és a képzőművészet iránt is. Az ezzel kapcsolatos bejegyzések teszik ki a napló jelentős részét. A naplónak legalább harmada Fodor szülőföldjével, családjával és leendő menyasszonyával, Sáríkával foglalkozik.

Fodor a tanév alatt is gyakran látogatott anyjához, rokonaihoz a Balatonhoz közel eső Lengyeltótiuba, Buzsákra. Meghívta barátait Balatont látni: az Egry József-festmények színtereinek forrását, Takáts Gyula verseit ihlető vidéket csodáltatni. (A Balaton-zöld borító ezért különösen illik a kötethez.) Ezen a vidéken élt Sáríka is, aki tízéves kora óta Fodor András jövendőbelije. A napló keletkezésének éveiben tizennégy-tizenhét éves. Ez a csak a jövőben beteljesíthető szerelem sokféle kísértéstől óvta meg Fodort. Ugyanakkor lehetőség adott számára, hogy figyelhesse, irányíthassa a „kislány” – ő említi így gyakran – szellemi fejlődését. Mintegy választása megerősítése végett is bemutatta barátainak, és jólesően nyugtázta naplójában a dicséző megjegyzéseket.

Mit tudhat még meg az olvasó a naplóíróról? Mindenekelőtt jelleméről, világlátásáról rajzolódik ki szemléletes kép. Fodor családja – amennyire ezt a szétszórta utalásokból meg lehet állapítani – a félparaszti, félhivatalnokai alsó középosztályhoz tartozott. Apja vasúti alkalmazott volt, de közvetlen rokonai között akadt mérnök és jegyző is. A Kollégiumban az intézmény szellemét frissítő paraszti származásúak közé soroltatott. Fodor büszke falusi hátterére, de némileg feszélyezi is korábbi környezete. A társadalmi rangemelkedéssel járó szorongás Sáríka kapcsán is előjön, akinek hatévi ismeretség után mutatja be édesanyját. Anyja félve készül a találkozára. „Bizlatom, hogy ne féljen – írja Fodor –, most nem a vasúti altiszt özvegye meg a járástörő elnök unokájához, egyenrangúak vagyunk.” (319. o.)

1945 után hosszú éveknek kellett eltelniük ahhoz, hogy a társadalomba mélyen bele-

ivódott úr-szolga megkülönböztetés eltűn-
jön. Egy Eötvös-kollégista még 1949–1950-
ben is úrnak számított, akinek tanulási felté-
teleit szakácsok, szolgák, inasok biztosították.
Az „alul” és „felül lévő” közötti távolságtar-
tás természetesnek számított. Csak így érthe-
tő, miért vélte lejegyzésre méltónak a követ-
kezőket a társadalomban elfoglalt helyének
megfelelni akaró Fodor. *„Vak Lajosnak, az egyik
kollégiumi alkalmazottnak meghallt a felesége. Lá-
tom Szauder professzori, ahogy részvételét nyilvánít-
ja egy szolgának. Megkapó jelenet. Rendes ember
lehet Szauder!”* (176. o.)

Fodor idegenkedett a politikától. A hábo-
rú utáni években azonban nem lehetett nem
politizálni. Valamilyen módon minden kö-
zösségi és egyéni cselekvés politikai színezet
is kapott. A naplóíró családja, neveltetése, ro-
konszenvei folytán a népi írók pártját, a
Nemzeti Parasztpártot érezte magához közel.
A kommunistákhoz is vonzódott, de nem lé-
pett be egyik pártba sem. Részt vett az egye-
temi megmozdulásokban, eljárt tanítani, szó-
rakozni a népi kollégiumokba. Az Eötvös-kol-
légiumban egy időben primitív politikai fej-
tágitót vezetett: a Szabad Népek, az MKP
központi napilapjának cikkeit elemezte.

Fodor András a magyarságról, a nemzeti
hagyományokról vallott felfogása azokkal a
népiekkel és kommunistákkal rokonította,
akik lebecsülték, nemritkán lenézték a pol-
gárt és olykor a polgár szinonimájaként is
használt „önmagába zárkozó” individuumot.
Ezzel is magyarázható, hogy a Kollégium
kommunista tanár- és diákvezetői potenciális
szövetségesüknek tekintették, akiből lehet
még kommunista. A kommunista igazgató
azt is eléri, hogy két elégtelen szigorlata elle-
nére – a kommunista Fogarasi Bélánál filo-
zófiából, a volt szociáldemokrata Szalai Sán-
dornál szociológiából bukott meg – visszake-
rülhetett a Kollégiumba. Fodor útja azonban
nem az ő elképzeléseik szerint alakult. Mi-
közben kommunista társai egyéniségüket fel-
adva a hatalmi gépezet fogaskerekeivé váltak,
Fodor azok felé közeledett, akik származá-
suk, világnézetük, a szabadságról vallott fel-
fogásuk révén egyre inkább a perifériára zo-
rultak.

A rázúduló élmények, a figyelmesen hall-
gatott eszmecserek formálták szinte viasként
egyéniiségét. A nehéz időkben ösztönösen jól
szelektált, nyitottsága távolságtartó toleranciá-

ává mérséklődött. Tétovázó kívülállása, illet-
ve köztes helyzete a naplóbeli években végül
is a nem kommunisták melletti csendes elkö-
telezettséggé változott. Az így bejárt úthoz jó
indíttatást jelentett a családi háttér, a kapos-
vári gimnázium. Tanárait, barátait szerencsés-
en választotta meg. Költő volta, művé-
szetértése is megővta az uniformizálódástól.

Az objektivitásra nevelő hagyományos
Eötvös-kollégiumi szellem még nem tűnt el
1947 és 1950 között. Fodor jellembeli sajátos-
ságai mellett ennek is szerepe lehetett abban,
hogy a napi bejegyzések – amennyire ezt a
napló műfaji korlátai lehetővé teszik – hite-
lesnek tűnnek. Példa lehet erre Illyés Gyula
és Déry Tibor kollégiumbeli látogatásának
egybevetése. A napló írója Illyést nagy belső
izgalommal várta, Déryt idegenkedéssel. Be-
vallott elfogultságai ellenére ugyanakkor
nem titkolja el, hogy kissé csalódott Illyésben
(és önmagában – mivel képtelen volt a későbbi
vitában megvédeni példaképét), s hogy
Déry művészetcentrikussága, alkotáspártisá-
ga rokonszenvenessé tette számára a korábban
nem túl szimpatikusnak tartott író. Azt sem
hallgatja el, hogy Déry új megítélésében kol-
légiumi társa, Domokos Mátyás véleményét
tette magáévá.

A naplóíró tárgyilagosságát jelzi az is,
hogy mások nem éppen hízelgő véleményét
sem hallgatja el önmagáról. Például akkor,
amikor beszámol arról az 1948. őszi „önkri-
tika-kritika” összejevetelről, amelyen őt ve-
sérték ki társai. Az inkvizíciós jellegű szertar-
tás ebben az esetben az önként jelentkező de-
likvens gyónásával kezdődött, majd követke-
zett a „hivatalos hozzászóló”, utána a többiek.
Fodort főként az elméleti kérdések iránti kö-
zömbösségéért marasztalták el. Volt, aki nem
tartotta elég nyíltnak. Védelmezői mentés-
ként költői alkatára hivatkoztak. (175. o.)

Fodor leírja azt is, visszahallotta, hogy a
hírhedt kollégiumi diákelnök, az MKP-tag
Frankl Róbert (Falus Róbert, a későbbi
klasszika-filológus) jóindulatúnak, de butá-
nak tartotta őt. Képes kedvenc tanárának és
atya mentorának, Fülep Lajosnak a vélemé-
nyét is idézni: *„...maga túlságosan lágy, ha itt
fültyentenek, ide megy, ha ott fültyentenek, oda
meg, rengeteg időt elpocsékol.”* (425. o.)

A Kollégium éléről 1948-ban puccszerűen
leváltott Keresztury Dezsőt követő új igazga-
tó, a kommunista Lutter Tibor Fülephez ha-

sonlóan lágyssággal vádolta Fodort: „*Ezért lett maga a jobboldal áldozata. Legyen keményebb! Utóvégre osztályharcban vagyunk.*” (352. o.)

A naplóíró olykor kívülről szemléli önmagát, bár a nyilván nem kellemes önleplezés ellen ironikus kódosítással védekezik. A bölcsészek Mikulás-napi táncmulatságáról például a következőképpen számol be: „*Vacak népség a bölcsészek, állapítom meg a terem közepén Németh Géza [Németh G. Béla – S. É.], Marót Miklós és Hankiss Elemér társaságában. Ahogy a megengedett és kívánatos határokon belül népieskednek és szovjeteskednek. Olyan egymás testéhez simuló lábasorban, amú Kaposváron buzímenetnek nevezünk, vonulnak például (nekem is van szerencsém köztük lenni), és éneklük magyarul a Szvjascennaja vojnát.*” (188–189. o.)

Nem igyekszik magát bátornak, ellenállóknak beállítani. Talán a természetes önvédelmi reflex is működött benne, amikor nem rögzítette naplójában, hogy a kollégiumbeli szavazások alkalmával ő melyik félre adta le voksát. Az 1949 eleji diákelnöki választáson például a kommunisták nagy megrökönyödésére megbukott a kommunista jelölt. Fodor csak ezt a tényt rögzíti, arról már nem ír, hogy ő hogyan szavazott.

(**Barátok**) Legközelebbi barátai költők: Lator László, Fazekas László, Kormos István és az angol zeneesztéta, a Kollégiumban lakó Colin Mason, akihez mindenekelőtt közös Bartók-szeretetük vonzza. Az igazi nagy barátság azonban Wilhelm Rudolffhoz fűzte, a kaposvári iskolatárshoz, akinek révén alkalma volt megismerni az igazi baráti kapcsolatok minden szépségét és gyötrelmét. „Wilhelm Rudi” regénybe illő figura: tehetséges, művelt, de tudása bizonyításakor legtöbbször kudarcot vall. Határozott, megalapozott véleménye van a szellemi áramlatokról, a politikáról, ugyanakkor ide-oda sodródik, cserbenhagyja barátait, és kapkodó alkalmazkodásaival elenszenvenné teszi magát. Az egypárti diktatúrára való áttérés deformáló hatása tükröződik Rudi sorsának alakulásában. Az érettségiző diák azért nem jelentkezett az Eötvös-kollégiumba, mert úgy vélte, hogy a szocialista eszméket valójában a Szocialdemokrata Párt képviseli, s ezért neki az SZDP kollégiumában van a helye. Az Ady-kollégium, amely a NÉKOSZ-szal szemben álló DO-

KOSZ-mozgalom intézménye volt, nem tudta elképzeléseit megvalósítani, a szerveződő közösséget még csírájában megfojtotta a túlerőben lévő kommunista párt a népi kollégisták hatékony segédletével. Ekkor még senki sem tudhatta, hogy másfél év múlva a NÉKOSZ-istákra is ugyanez a sors vár. Wilhelm megalkuszik: belép a kommunista pártba, és felvételt kéri az Eötvös-kollégiumba. Elhitei magával, hogy az MKP is marxista párt, és hogy a szovjet út az egyedül üdvözítő. Látványosan elhidegül „ideológiailag fejletlen” ismerőseitől, bár időnként kételyei vannak, hogy nem jól választott. Színeváltozásairól részletesen beszámol naplójában az aggó és csalódott barát.

Rudi kijózanodásában Fodor Andrásnak is szerepe volt. 1949 márciusában egy kínosan unalmas és szórászhagosat szemínárium után fejére olvasta hibáit: túlbuzgóságát, göcsörtös elméletieskedését, szétszórtságát. Rudi szerint magatartásának az „*egyén-közösség belegség*” az oka. Bevallja, hogy „*a párttal, kollégiumi tagsága érdekében szerződést kötött. ...kételyei megmaradtak ...erőszakolta a meggyőzőtlenséget. ...választott embereitől: Colintól, Füleptől, Latortól, Szásztól s tőlem is tulajdonképpen ez a mozgalomba menekülés választotta el*” – írja Fodor. (249. o.) Egy évvel később már végső kiábrándulásról tanúskodó mondatait rögzíti a napló. „*Én 1948-ban még azt hittem – idézi Fodor barátja szavait –, hogy marxista vagyok, de időközben beláttam, még a legnagyobb erőfeszítés árán sem lehetnék, hiszen marxizmustól már szó sincs. Ha olvasol valamit, s netán idézel is Marxtól, Engeltől, Lenintől, elszakadsz az aktuális vonalától, kimondják rád, hogy intellektualista sznob elméletieskedő vagy. Nem ez ma a feladat... Valahol elbaszták ezt az egészet! Én nem tudom, hol, ki, hogy Sztálin baszta-e el, de az bizonyos, hogy elárulták a szocializmust. S egyszerre kitör Rudiból az utálkozás. Éleslátóan mutatja ki a despotikus államkapitalizmust a szocialista fátyol alatt. Szellemes, ötletes, mint rég.*” (445. o.)

Fodor szerint Wilhelm ezután már nem „*esett vissza*”, barátságuk töretlen maradt. A kollégiumbeli kommunisták többsége azonban 1950-ben nem ábrándult ki az „*eszméből*”, sőt zömük ekkor hunyáskodott meg igazán a pártfelsőbbégek előtt, s lett érzéketlen, olykor kegyetlen a nem párttagokkal szemben.

(A kollégiumi közösség) Bodnár György 1989-ben írt és a naplóban közölt levelében annak a közegnek a kialakítását nevezi bűnnek, amelyben az egyéniségek, a szabadon gondolkodók lehettek a „bűnösök”. (462. o.)

Valóban különbséget lehet tenni a létrehozók, az irányvonal-kijelölők, valamint az elfogadók, a végrehajtók között. A felelősség mérlegelésével s esetleg jogos áthárításával azonban csak kevés kérdőjel szüntethető meg.

Fodor naplója azért mond sokat azok számára is, akik senkit nem ismernek szereplői közül, mert benne nyomon követhető a szovjet típusú totalitarizmus születése, a szellemi elszűkülés fokozatos terjedése egy olyan közösségben, amely a kutatás, a szabadgondolkodás, a kételkedés: a tudományosság jegyében alakult, s ezért eredendően elvetett mindenféle szellemi terrort, ideológiai egyeduralmat. S mégis: az Eötvös-kollégium belülről morzsolta fel önmagát, természetesen nem függetlenül a kulturális életben végbemelő sztálinizálódástól. Az 1950. őszi diákotthonná nyilvánítás, az Eötvös-kollégiumi rendszer adminisztratív megszüntetése – csak a végső kegyelemdőfés volt. A folyamat már azelőtt megkezdődött, mielőtt Fodor András a Kollégiumba került volna. Dokumentumai Szász Imre, egy másik akkori Eötvös-kollégista MÉNESI ÚT című regényének függelékében olvashatók. (Magvető Könyvkiadó, 1985.)

A második világháborút közvetlenül követő években sokakat magával ragadott a szocializmus eszméje, valamiféle közösségteremtő, társadalomátalakító szenvedély, radikális, baloldali ihletettségi cselekvési szándék. Ezekben az években külső nyomás, ideológiai erőszak sem kellett ahhoz, hogy az Eötvös-kollégium diákjai közül sokan önként álljanak a kommunista párt mellé. 1948-tól változott a helyzet. A korábban önszántukból csatlakozók közül számosan észre sem vették torzulásukat, olykor elembertelenedésüket, a rájuk kényszerített szolgál magatartást.

1947 februárjában Lakatos Imre, „a Kollégiumban sompolygó farkas” – ahogy Fodor András nevezi a kérelhetetlen kommunistát –, a Valóságban (a MADISZ folyóiratában) mérlegre tette az Eötvös- és a Győrffy-kollégiumot.

Az előbbi találtatott könnyűnek. A megmérettetés politikai alapon történt: a fiatal cikkíró aktív közszereplést, az MKP céljai melletti kiállást követelt a kollégistáktól tudósi izoláció, szellemi arisztokratizmus helyett. „Az ifjúság élcsapala utat talál a demokrácia felé, a közéleti tevékenység felé: a Győrffy az, amely vonzza. Így maradnak az Eötvös-kollégiumnak a sápadt, dunántúli úrigyerekek, urbánus sznobok, lörtető, a demokráciával többé-kevésbé szemben álló kispolgári elemek” – jelentette ki magabiztosan. Az igaztalanul vádaskodó írás nem maradt válasz nélkül. A márciusi Valóságban harmincnégy Eötvös-kollégista utasította vissza a durva bírálatot. Ugyanebben a számban jelent meg Klaniczay Tibor hozzászólása is: 1945-ben a kollégisták – írja – „mohón vetellék rá magukat Marx, Engels, Lenin, Lukács György írásaira. ...Az akkori kollégisták nagy része, felszámolva polgári múltját, a szocializmus hívőnek vallotta magát. Jó részük belépett a kommunista pártba, de a pártontkivüliek jelentős része is radikális, haladó szellemű, esetleg egyenesen marxista lett.” „Aki a Kollégiumba bejut, az balra tolódik ma is” – írta Klaniczay, aki a baloldal megértését és jóindulatát kérte. Meg is kapta. Losonczy Géza az MKP nevében elhárította a megszüntetés fenyegető veszélyét, igaz, nagy árat kért érte. Nyomatékosan javasolta a vezetők lecserelését, „a leghaladóbb tudomány”, a marxizmus-leninizmus oktatásának kiszélesítését.

(A társadalom) Fodor András e sajtópolémiait követő deformációs időszakban volt Eötvös-kollégista. Kezdetben nem sokat észlelt a baljós előjelű változásokból. 1949-től szaporodnak meg naplójában azokat a furcsa jelenségeket rögzítő bejegyzések, amelyekből a magyarországi sztálinizmus vonásaira ismerhetünk. Az egyre zaklatottabbá váló önéletrajzi légkört jelzik a gyakori táblás, zászlós, énekes tömegfelvonulások, a „zakatolások”, a hajnalban kezdődő vagy hajnalba nyúló politikai szemináriumok, a tanulmányi munkaverseny-felajánlások, az inkvizíciós célzatú gyűlések.

A vidék elnyomorodásáról, az ÁVH önkényeskedéseiről egyre több szó esik a naplóban. 1949 tavaszán a makói kollégisták például a következő helyzetképet adják: „zsídó-dasszidálások, kulákverések, 2500 munkanélküli,

akik szinte megverik a közjük küldött agitátort. Szókések Szerbiába, magyar rendőrök lelövöldözése a határon s hasonló hétköznapi ügyek". (273. o.)

Eközben folytatódik a korábbi élet: a tudósok többsége még valódi tudományt ad elő, a művészek még utat – sokan már csak ösvényt – találhatnak a közönséghez. Igaz, számos rangos folyóirat megszűnik, de még 1949 tavaszán is megjelenik Illyésék lapja, a *Válasz*, amely mellett (Fodor hallomása szerint) maga Révai József áll ki. Pár hónap múlva változik csak a helyzet. Fodor suttyomban lemásolja és ismerősei között terjeszti Lakatos Imre könyvtárban hagyott kéziratát, amelyben a rettegett ítéletkimondó meghúzza a *Válasz* fölött a lélekharangot.

Még vannak tanárok (Gyergyai Albert, Hadrovics László, Fülep Lajos), akik őszintén el merik mondani véleményüket diákjaiknak, s vannak baráti társaságok, ahol a félelem a besúgóktól még nem tesz lakatot a politizálni kívánók szájára. Fodor szerencsés: Fülep köréhez tartozik, akit még véd baloldali múltja. (Kereszturyt azzal vádolták, hogy Fülep Eötvös-kollégiumba való „telepítésével” bolsevikot hoz az intézménybe. Fülep maga mesélte Fodornak, hogy 1945-ben be akart lépni a Magyar Kommunista Pártba, de visszahadt, mert a faluban, ahol lelkészkedett, csak az alja népség lett párttag.) A rigorózus művészettörténész-professzor soha nem ösztönözte politizálásra tanítványait, a politika torzulásairól azonban mindig józanul, őszintén beszélt. A Rajk-pert például következőképpen kommentálta: „*Hisz nem másért van ez az egész komédia, mint hogy a jugoszláv konfliktust elmérgegesték vele.*” (330. o.)

A gyávaság és a megalkuvás azonban egyre többeket fertőz. S jaj annak, aki immúnis marad. Bizton számíthat eltávolítására a Kollégiumból. Az egyre militánsabb hangvételű gyűlésekben az opportunista többség mindig megszavazza az éppen terítékre kerülő áldozatok kizárását. Két hét múlva már az igenel szavazók egy része szedheti a sátorfáját. A megtámadottak birkatürellemmel nem állnak ellen. Báván kiszolgáltatják magukat a hangos, szervezett, igen aktív kommunista mag önkényeskedéseinek. Miért ez a beletörődő fásultság? Talán a veszély lebecsülése miatt. Talán az undor és az idegenkedés ki-

váltotta bénultság miatt. Talán a mindenhova lassan beszívárgó félelem miatt.

„Emlékszem az első kivégzésre – írja Szász Imre –, amikor Lator Lászlót és vele még néhány kollégistát kirúgtak. A Lator elleni vádak olyan abszurdnak hangzollak, ezoterikus költészet, antiszociális magatartás, és olyan felháborítóknak éreztem, hogy az újonnan felvettek, akik sem Latort, sem a költészetét nem ismerték, úgy zúdultak a vérszagra, mint a farkasok, hogy hozzá akartam szólni, de Fodor Bandi lerántotta a felemelt karomat, és azt mondta: »Ne örülj meg...!« [...] a további kizárásokat valószínűleg én is megszavaztam. Nem azért, hogy a bőrömet mentsem: mi, kiválasztottak, alighanem éreztük, hogy sorsunk elkerülhetetlen.”

Ugyanezt a jelenetet Fodor a Rajk-per kollégiumi kiértékeléséhez kapcsolja: „*Folyton rettegek – írja –, hogy valaki észreveszi rajtam a lelkesedés hiányát.*” A kizárások megszavaztatása után erkölcsi prédikáció következik a Kollégiumba behurakodott idegen elemek kártékony voltáról. „*Amikor ültésre készülem tenyeremet – rögzíti érzelmeit Fodor –, meghökkenek: mit tapsolnék? Nem, azért sem. Szász felnyújtja a karját – Imre, ne zódulj meg! – figyelmeztetem. Le is veszi a kezét. Ilyen embertelenséget még nem éreztem a levegőben magam körül.*” (336. o.)

Az erőszaknak behódolók, a tekintélyt méltányolók elapátlanodnak, amikor „*urak és parancsolók*” – a kommunista kollégisták – magukra hagyják őket. „*A Kollégium a taggyűlésre vonultak nélküli olyan, mint az őrizetlenül hagyott gyerek, aki hirtelen támadt szabadságában azt sem tudja, mihez kezdjen*” – (222. o.) jegyzi be Fodor 1949 elején naplójába.

Valóban ilyen lehangoló a kép? Valóban ilyen könnyű dolguk volt a hatalmat birtoklóknak? Fodor naplójából a középpozitokon lévőkről is véleményt formálhatunk. Többségükben nem karrierista seggnyalókról, tehetőségtelenségeket akarnoksággal leplező senkikről van szó, hanem újtukat kereső, tévútra tévedt neofita „*félrehívókról*”. (A félrehívók kifejezést nemrégiben Méray Tibor használta.)

„*...itt már valami új vallásos réviületről van szó...*” – jegyzi meg találóan a naplólíró (330. o.). Az új vallás egyik alaptézise a származás fejisizálása. Az esélyegyenlőség feltételeinek biztosítása helyett makulátlannak nyilvánítják a nem polgárt, mindenekelőtt azt, aki

„valódi” munkás vagy paraszt. A Kollégiumba beemelt „káderek” értelmesebbje vívódba lesz hálás kiszolgáló. „*Elárulom az osztályomat* – mondja egyikük, az azóta nevéssé lett irodalomtörténész. – „*Hiszen látom, amikor hazamegyek, hogy már kenyérük sincs a parasztnoknak.*” (329. o.)

(A **recenzens kérdőjelei**) 1950-ben kommunista kádercsere kezdődik. A polgári származásúak (ez a kifejezés a legtöbb esetben zsidót jelent) közül sokaknak távozniuk kell posztjuktól, átadva a helyüket a friss népi kádereknek, akik tájékozatlanságuk folytán jóval alkalmasabbak a janicsárszerepre. Ez a diktatúrában szokásos örsérváltás a Kollégiumban is végbemegy. A hatalmi harcot kárörvendően kívülről szemlélők – köztük Fodor is – jogosnak érzik a „*burzsoá-kommunista*” társaság bukását, akiket az „*arisztokratikus klikkszellem*” meghonosításának vádjával kompromittálnak az újonnan jött, megfelelő származású csahosok. Az 1950-ben kegyvesztettek közül Falus Róberttről és Pándi Pálról olvashatunk legtöbbet a naplóban. A Kádár-korszak egyik leghírhedtebb ideológusáról a REJTÓZKODÓ LEGENDÁRIUM (Szépirodalmi Könyvkiadó, Szemtanú Kiadó, 1990) című kötet visszaemlékezői összességében árnyalt képet adnak. Fodort taszította az okos és művelt Pándi doktriner marxizmusa, olykor embertelen dogmatizmusa.

A naplóíró szerint – s erre a REJTÓZKODÓ LEGENDÁRIUM egyes visszaemlékezői is utalnak – Kardos-Pándi „meg volt akadva” származásával. Úgy érezhette, mint kommunista megszabadult mindazoktól a keservektől, vívódásoktól, megaláztatásoktól, amelyek zsidó volta miatt érték. A denunciálásnak örök módszere a suttoigma terjesztett rágalom: „*vaj van a fején, netán hamarosan le fog bukni.*” (331. o.) Fodor 1989-es jegyzetében ezt egy kijelentéssel teszi még bizonyítatlanabbá: e szerint Pándi elcsérelt kabátjában állítólag cionista kapcsolatokra és disszidálási szándékre utaló levelet találtak, amellyel sakkban tartották.

Fodor némi lelkiismeret-furdalást érez makulátlan származása miatt. Ugyanakkor büszke is kiválasztottságára, annak ellenére, hogy tudatában van annak, hogy hiányosságai felszámolásában leginkább éppen a pol-

gármentálitású tanárai, társai segítik. Némi megállapításával vitára készített. „*A pesti polgárfiúkban nincs gerinc*” (253. o.) – írja keserűen. Vélhetném ezt a plebejus góg megnyilvánulásának. A másság tudomásulvételén ez a kitétel még innen van. S talán a következő rész is: „*Mióta tankörvezető lettem itt, nagyobb a tekintélyem. Két zsidó lány karol belém. Igen barátságosak. Egyikük (Glasberger Éva?) talán értelmes is. Ott volt a tegnapi Kodály-hangversenyen.*” (169. o.)

(A **lényeg**) A nem polgári származásúak szemében Fodor olykor polgárnak számít. Barátja vádként szegzi neki: „*mindig megmaradt bennem az igény feléd, felétek, csak erőszakkal elnyomtam. Nem tudtam összeegyeztetni általános elveimet a ti polgári jellegű, szabad emberiségekkel. Azóta látom, hogy a művészetel, az emberiséget nem lehet az általános elvek alá begyömészölni.*” (443. o.) A „polgári” szó itt már természetesen nem genealógiai, hanem ideológiai értelmű. Szűk baráti társaságban viszont Fodor „népinek” tartja magát, amely alatt elsősorban közösségi elkötelezettséget ért a „nemzeti” prioritása alapján. Lator László kozmopolitának vallja magát, „*mert őt jobban kifejezheti – esetenként – Rilke, mint egy magyar költő.*” Fazekas László, a másik költő barát joggal teszi fel a kérdést: „*Egyáltalán, melyik művésznek probléma, hogy nemzetit alkasson?*” (449. o.) „*Ez egy új népi-urbánus vita*” – konstatálja egyikük. Valóban az-e? A háború után gyökeresen megváltozott helyzetben a népi-urbánus ellentét jelentésváltozáson esett át. A napló számos utalása adalék lehet e kérdéskör majdani alapos feltárásához. Az eredeti népi-urbánus szembenállás jelentéstartalmát nem csupán a nagybirtokok felosztása módosította, hanem mindenekelelt a kommunisták megnövekedett hatalmi súlya, akik antinacionalista szlogeneket hangoztattak ugyan, de valójában a radikális népiek polgárelles, centralizációpárti nézeteivel rokonszenveztek. Szövetségesek is lettek az 1947 és 1950 között végleg kisajátított hatalomban, amelyben a kételkedő, bíráló, szabadságára kényesen ügyelő individuumnak már végképp nem jutott hely.

Standeisky Éva